

Національна академія наук України
Інститут української
археографії та джерелознавства
імені М.С. Грушевського
(Подільський осередок)
Хмельницький національний університет

*До 100-річчя
Української Революції*

Юрій ЗЕМСЬКИЙ

**ЗАРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО
МОДЕРНОГО
НАЦІОТВОРЕННЯ**

монографія

Видавництво
БЕДРИХІВ КРАЙ
2018

УДК: 94(477).081 "18/1917"
ББК 63.3(4Укр)

Земський Ю.С.

Зародження українського модерного націотворення: монографія. —
Городок: Бедрихів край, 2018. — 256 с.

Юрій ЗЕМСЬКИЙ

**ЗАРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО
МОДЕРНОГО
НАЦІОТВОРЕННЯ**
монографія

У книзі розглядаються засади формування сучасної української нації; визначаються чинники сприяння та перешкоди існуванню нації; йдеться також про діячів, котрі своєю працею спонукали українців до самоусвідомлення власної ідентичності; відстежуються причини, що стали на перешкоді здобуття українцями національної державності сторіччя тому.

Дослідження адресується усім, кому не байдужа доля українського народу, хто бажає не лише знати перебіг подій, але й розуміти дієві обставини їхнього обумовлення.

Рецензенти:

*Віктор Брехуненко, доктор історичних наук, професор
Ігор Гирич, доктор історичних наук*

Автор Ю. Земський та видавець В. Куфльовський висловлюють щирю вдячність депутату Хмельницької обласної ради, директору ТОВ "ПОДІЛЛЯ КАБЕЛЬ-1" Нікулішину Ігореві Анатолійовичу за фінансову підтримку проекту.

ISBN 978-966-8572-77-7

© Земський Ю.С., 2018
©Видавництво «Бедрихів край», 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
----------------	---

Розділ 1. ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ НАЦІОТВОРЕННЯ

1.1. Що таке нація та націотворення?.....	9
1.2. Поняття націоналізму. Націоналізація свідомости суспільства.....	20
1.3. Наукові концепції пояснення проблеми зародження нації...29	
1.4. Поява в Україні модерної ідеї нації.....	33
1.5. Засновники модерного українського націотворення.....	47
Висновки.....	53

Розділ 2. ФОРМУВАННЯ МОДЕРНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ

2.1. Ідейні засади переконань модерної української національної еліти.....	55
2.2. Українські хлопомани.....	68
2.3. Студентство — головна соціальна база формування українського національного руху.....	76
2.4. Освіта як чинник націотворення.....	83
2.5. Імперська альтернатива — церковно-парафіяльні школи...102	
2.6. Часопис "Основа" — осереддя інтелектуального гуртування української національної еліти.....	107
Висновки.....	119

Розділ 3. ОСОБЛИВОСТІ УМОВ ЗАРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО МОДЕРНОГО НАЦІОТВОРЕННЯ

3.1. Польський чинник у розгортанні українського національного руху.....	121
3.2. Російсько-владний переляк через націотворчу активність українців та україномовна Біблія, як його складова.....	133
3.3. Страхітливі уявлення щодо потенційних загроз від українського національного руху через справу полковника А. Красовського.....	144
3.4. Владний та громадянський шовінізм росіян. Антиукраїнські слідчі справи.....	148

3.5. Національно-культурні досягнення громадівців Українського Лівобережжя та їх погром.....	157
3.6. "Закручування гайок": антиукраїнське єднання самодержавної влади та проімперськи-патріотичного російського громадянства.....	164
Висновки.....	176

РОЗДІЛ 4. УСПІХИ ТА ПРОБЛЕМИ

УКРАЇНСЬКОГО МОДЕРНОГО НАЦІОТВОРЕННЯ

4.1. "У ляхів — пани, на Москві — ребята, а у нас — брати" ...	177
4.2. Україномовна освіта селян як визначальна запорука формування їхнього національного самоусвідомлення.....	192
4.3. Вимушено приховані світоглядні переконання представників української національної еліти.....	205
4.4. Зміст українського національного характеру (засадничі прикмети).....	212
4.5. Творча спадщина Тараса Шевченка — основа національно-громадянської свідомости українців.....	218
4.6. Негативні наслідки українофільства для справи національного визволення та здобуття державної незалежності.....	226
4.7. "Ми українці, а не українофіли"	234
4.8. Микола Міхновський — наступник заповітів Т. Шевченка та творець модерної ідеї української державної незалежності.....	234
Висновки.....	250
ПІСЛЯМОВА.....	253

ПЕРЕДМОВА

"Українці не матимуть своєї національної держави, допоки не здобудуть її в боротьбі, зі зброєю в руках", — таке пророцтво старих українських націоналістів згадують ті наші сучасники, котрим пощастило спілкуватися із ними (нашими останніми з живих борців за незалежну Україну 30-50-х рр. ХХ ст.) у 90-х—початку 2000-х. Це звучало досить сумно й навіть боляче, проте, ці слова пояснювали ту "несправжність" відновленої Української держави, якою вона була у перших десятиліттях після проголошення 24 серпня 1991 р.

"Прихватація" представниками партійно-радянської номенклатури українського "соціалістичного" майна і ними ж таки опанування більшості сфер та щаблів державного управління. Перевага російськомовного та антиукраїнського наповнення в засобах масової інформації (особливо на телебаченні), створення чиновниками (у співпраці з вихідцями із криміналітету) корупційних схем при розподілі усіх рівнів бюджетів, а також в податковій, на митниці, у фондах соціального захисту тощо — усе це вибудовувало мафіозно-кримінально-олігархічну систему, яка, здавалося, остаточно знищує усі національні риси традиційної української культури, включно з елементарними моральними цінностями.

Проте, політичні гасла національного змісту, а також обіцянки встановити соціальну справедливість — згуртували українство й забезпечили перемогу так званим Помаранчевим політичним силам у 2004-2005 рр. Усі кому нині за 30-ть мають добре пам'ятати, яке обурення й навіть лють викликали в "українських" комуністів та інших проросійських партійців самі лише слова, якими послугувався тоді Український Президент В. Ющенко, котрий першим із українських очільників найвищого рівня запровадив у політичну лексику вирази: "моя нація", "українська нація", "національний інтерес українців" тощо.

Проросійських "інтернаціоналістів"-шовіністів такі слова просто "розривали" й вони традиційно вдавалися до радянських штапованих залякувань загрозою "нацистів" — "фашистів" — "підпалювачів миру" — "посібників ворожого Заходу" і т. д., і т. п.

Але насправді, велич тих подій — 2004-2005 рр. — полягає в тому, що вони засвідчили й продемонстрували, що українська нація є реальністю, яка "переховується-дрімає" в надрах українського народу і це є надзвичайно потужна й жива сила, котра реально здатна на величезні зрушення та перетворення...

Далі було глибоке розчарування українців й реванш антиукраїнських сил, що розпочали формування жорстко централізованої політичної й економічної вертикалі, з узурпацією влади в руках одного кримінально-олігархічного клану. Їхній політичний вибір стратегічного зближення з РФ та перспектива політично-економічного входження України до структур СНД — обумовили початок Революції Гідності, а підступна, зухвало-бандитська російська інтервенція — феноменально й неочікувано народила в Україні військово-добровольчий та волонтерський рух.

З'ясувалося, в Україні, попри засилля в усіх структурах державного управління антиукраїнських сил — в суспільстві живуть сотні тисяч людей з високим рівнем українського національного самоусвідомлення, котрі зрозумівши загрозу своїй національній державі виявилися готовими взяти на себе відповідальність й стійко стати на її захист, жертвуючи не лише усіма приватними вигодами й зручностями, але й власним здоров'ям і навіть Життям! В Україні, насправді, повторився феномен XV-XVII ст., коли перед загрозами зовнішніх небезпек, з самої української спільноти народилося козацтво, яке самоініціативно перебрало на себе функцію захисника й репрезентанта усього українського світу.

Отож події на зламі 2013-2014 рр. та наступних років відродили в українцях природно властивий нам дух свободолобства та незгоди коритися відвертій нарузі й несправедливості, а відтак вони засвідчили, що в Україні є українська нація. Але ці ж події демонструють, яка величезна кількість ворогів (зовнішніх та внутрішніх) бажає бачити українців не нацією, а байдужою, боязкою, покірною, космополітичною масою працівників-платників податків та обивателів-споживачів різної "попси", тобто мас-продукції.

Маємо знати — *нація не є чимось, що раз створившись, сама по-собі завжди й гарантовано існуватиме. Це живий, потужний організм, котрий потребує постійної життєдайної підтримки — духовного та інтелектуального живлення, яке забезпечується національною елітою.*

Український досвід націотворення надзвичайно цікавий та драматичний. Український народ в окремі періоди своєї історії перебував практично без своєї національної еліти, точніше, тривалі періоди — наша еліта була дуже нечисельною. Проте, ці поодинокі українські носії Національного Духу, відкриваючи народу українському Правду Життя були переконливішими та сильнішими за всі страхи, усе насилля та всю потугу імперського поневолення — тюрми, кріпацтво, жандармів, Сибір, НКВС-КДБ і т. п.

"*Плоть ніщо, Дух животворить...*" — писав Г. Сковорода.

Й насправді — сила слова, сила ідеї здатна, як ніяка інша сила, найбільше змінювати світ та людей... і це найцікавіший феномен Життя, який тільки й може пояснювати ті чисельні незбагненні події в світовій історії, коли маси людей, різних поколінь та різних занять, з різними життєвими вдачами та різним досвідом об'єднувалися спільним поривом волі та думки, з готовністю до рішучих спільних дій. Таким же феноменом є *нація — єдність людей, об'єднаних власною уявою, об'єднаних своїм усвідомленням та своєю волею бути однією цілістю.*

Яким чином та ким закладалися підвалини формування української модерної (тобто сучасної) нації, які чинники назагал сприяють та перешкоджають існуванню нації, хто саме та якими діями спонукав українців до самоусвідомлення власної ідентичності, чому українцям не вдалося здобути власної державності сторіччя тому, у 1917 р. — цьому колу проблем присвячено дане дослідження.

Історичні події Революційного 1917 р. засвідчують, що українське суспільство вже на той час мало усі очевидні ознаки нації й необхідні були лише вірні дії-спрямування організовані українською елітою, аби українська нація утвердила своє існування власною національною державою (яка тільки і є єдиним надійним інститутом гарантування життя нації). На жаль, хиби політичних ілюзій, що захопили тоді свідомість українських очільників, разом із відвертою інтервенцією "оновлених" імперських ідей та насильницьких дій з боку Росії, обернулися для українського народу наступними десятиліттями національного уярмлення та жорстокого знекровлення через велелюдні вбивства, репресії й переслідування. Український народ поніс величезні втрати, зазнав масових вигнань та національно-морального каліцтва через недолугість дій

тих, хто волею долі покликані були до національного лідерства, але не зуміли гідно виконати свою місію.

Романтичні ілюзії української еліти 1917 р. щодо буцімто можливості задовольнити українські національні потреби у заможній та сильній, дарма, що чужинській державі (тоді щиро сподівалися на можливість побудови Російської федеративної демократичної республіки, що включатиме до свого складу й Україну) — стали головною причиною трагедії українців ХХ ст. Пріоритетна увага вирішенню соціальних проблем й нехтування проблемами національного державобудівництва та нерозуміння важливості розбудови національних мілітарних сил — ці головні помилки української еліти 1917 р. нині надзвичайно очевидно зрозумілі українцям.

Але Життя продовжується, усе змінюється, народжуються нові покоління, з'являються нові виклики, тож нам нині належить добре засвоїти власний національний досвід успіхів та поразок й усвідомити головні засади, що здатні забезпечити успішність життя українців у майбутньому.

Автор висловлює щирю вдячність Валерію Куфльовському за ідейну ініціативу та слушні побажання щодо написання цієї книги, а також Віктору Брехуненку та Станіславу Дубу за цінні поради на завершальному етапі дослідження та ще усім членам Подільського осередку Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України за дружню підтримку!

Розділ 1. ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ НАЦІОТВОРЕННЯ

1.1. Що таке нація та націотворення?

Нація, в сучасному розумінні — це ознака досягнення певним суспільством вищого рівня розвитку.

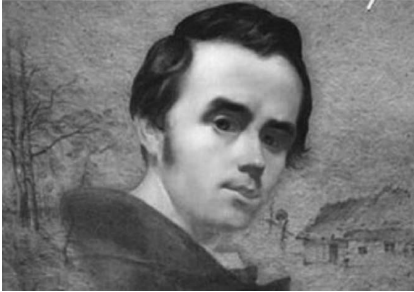
Володимир Старосольський,
автор першої в Україні
теоретичної праці з проблеми
націотворення.

Нацією можна назвати лише політично-активне, самоорганізоване та консолідоване спільною пам'яттю про минуле та спільними ідеями сьогодення й майбутнього суспільство.

Іншими словами, це висока якість зрілості суспільства, усі (або майже усі) представники якого масово "включаються" в різні сфери суспільного життя; коли усі разом та кожен зокрема почувуються ніби родинно пов'язаними між собою. Не випадково рідна земля кожного народу-нації — яку вважають священною, бо вона полита кров'ю незліченної кількості поколінь прадідів-дідів-батьків, котрі були її захисниками — на усіх мовах іменується однаково (з підтекстом родинного сприйняття) — батьківщина, ojczyzna, vaterland, patrie, patria¹.

Для нас — українців сьогодення, це дуже важлива, життєво важлива, проте не проста проблема, що потребує широкого обговорення та глибокого усвідомлення.

¹Див.: Старосольський Володимир. Теорія нації // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. — Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1991. — Том 210: Історично-Філософічна секція. — С. 221. (Праця написана у 1922 р.).

Тарас Шевченко, усім своїм життям та творчістю відстоював ідею громадянських відносин поміж українцями, тобто ідею модерної української нації.

У своїй історії ми мали чимало успішних епізодів згуртованої єдності й переможної сконсолідованості в прагненні досягти національного визволення та встановлення соціальної справедливості. Проте, на жаль, наша історія значно більше наповнена розбратом, внутрішніми протистояннями та взамопоборюваннями, нерозумінням політичних процесів, байдужістю

до антиукраїнських гасел та маніпуляцій наших ворогів тощо. Аби розуміти зміст цих помилок та вміти їх уникати необхідно знати засадничі принципи й умови формування національної згоди і єдності, а також знати наш національний досвід — історію формування української нації.

Важливо розуміти, які чинники сприяють нашому українському самоусвідомленню, вихованню нашого національного чуття єдиної родини, нашому національно консолідованому бажанню, за словами Тараса Шевченка — аби була "*в своїй хаті, своя й правда, і сила, і воля*"; аби нарешті реалізувався Кобзаревий заклик до усіх українців, котрі пам'ятають та шанують наш козацький родовід — "*обніміться ж, брати мої...*"².

Нація — це сукупність людей, котрі усвідомлюють свою єдність. Відомою в цьому контексті є метафора Бенедикта Андерсона, якою він визначив суть феномену нації як "уявленої спільноти", тобто *нацією є те суспільство, яке уявляє себе спільнотою*: "Вона уявлена тому, що представники навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшості зі своїх

²Див.: Донцов Дмитро. Заповіт Шевченка — URL: dontsov.blogspot.com/2008/06/blog-post_2666.html.

співвітчизників, не зустрічатимуть і навіть не чутимуть нічого про них, і все ж в уяві кожного житиме образ їх співпричетності"³.

Усвідомлення своєї національної ідентичності (тобто, "хто я?", або "хто ми є?") породжує *емоційний зв'язок* поміж людей належних до однієї нації, і цей зв'язок є більше психологічним, аніж раціональним. Тобто, ми більшою мірою "відчуваємо" свою близькість, спорідненість із собі подібними носіями такої ж ідентичності, аніж здатні усвідомлювати розумом, що саме нас об'єднує. Нас більше ріднять емоції, а за певних обставин, навіть почуття любові,

Дмитро Донцов, теоретик українського націоналізму.

особливо на тлі остороги, або навіть ворожості щодо тих, хто нам (нашій нації) загрожує. Сила емоційних переживань здатна навіть надихати нас до жертвності в ім'я інтересів своєї рідної "великої родини" — нації, пов'язувати з нею сенс свого життя, спонукати до героїчних вчинків, бачити вищою своєю метою — збереження та утвердження своєї нації. Таке служіння своєму народу — нації підносить відчуття власної гідності індивідів та поєднує їх в уяві з образами та пам'яттю людей попередніх поколінь, які також героїчно присвятили своє життя народові. Саме для такого психологічного єднання в часі зі своїми предками і слугують національні свята — пам'ятні події про перемоги в минулому, а водночас — вшановується пантеон національних героїв.

Отож, ми підійшли до визначення іще одного чинника формування нації, або іще одного виміру її існування — *культури*.

³Андерсон Бенедикт. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Перекл. з англ. Віктора Морозова. — К.: Критика, 2001. — С. 22.

Національні світоглядні цінності та ідеали, традиції, звичаї, релігійні вірування, національна мова — усе це сукупно формує національну культуру й гуртує, єднає, забезпечує взаємну впізнаваність одним одного носіями певної культурної спільноти. Визнання спільного культурного єднання дозволяє з більшою довірою та більш ефективно (в сенсі розуміння усіх деталей) спілкуватися з представниками своєї культурної спільноти. І це в жодному разі не рівнятиметься (щодо взаєморозуміння) спілкуванню з людьми інших культур.

Тісна та довірлива комунікація, що найбільше здатна забезпечити згуртування людей, буде такою лише за наявності ефективного комунікаційного засобу — розвинутої, досконалої мови. Тому-то наші недруги та вороги таке велике значення завжди приділяли поширенню зневаги, глузливих насмішок й навіть нищенню нашої мови, або ж поширювали серед українців легковажність у цьому питанні, під загальним гаслом: "какая різниця на каком языке розговаривать?..". Водночас, заслуговує наголошення факт, що попри перебування протягом багатьох століть в середовищах різних ін-

Револуція Гідності — Майдан,
зима 2013-2014 р.

Українська нація вимагає від влади моральності, відкритості та патріотизму.

шокультурних та чужомовних впливів (через власну бездержавність) українці на усіх своїх етнічних теренах зберегли свою мову й сформували відтак не три, не чотири різних, а одну єдину українську націю. Осмислюючи цей феномен, ми виходимо на необхідність говорити іще про один чинник формування нації — історичний.

Історія зближує нас із усіма українцями попередніх століть й зміцнює відтак наше відчуття належності до чисельної та багато-столітньої національної родини, а також формує відчуття співпричетності до усього, що було в минулому.

Саме через відчуття нерозривності зв'язку з нашими попередниками, сприймаючи їх як своїх рідних ми радіємо їхнім перемогам та співчуваємо їхнім стражданням і поразкам, як своїм особистим. Сприймаючи українське культурне середовище як своє рідне, ми відчуваємо піднесення, коли читаємо про наше славне, величне минуле, або дивимося про нього фільм, або відтворюємо в уяві героїчні події, слухаючи оповіді про минуле.

Спираючись на історію, людям можна прищепити духовне піднесення та радість, національні гордощі, високу національну гідність та самоповагу, але не меншою мірою — слабкодухість, самозневагу, або ненависть та жадання помсти. Чуття єдності з минулим та проекція в майбутнє поєднують усі покоління належних до однієї нації людей, спонукаючи до шанування свого коріння й виховуючи чутливе ставлення й відповідальність за долю сьогодення й майбуття.

Людина зі знанням та переживанням змісту рідної історії усвідомлює себе однією з ланок нерозривного національно-історичного ланцюга подій, набуваючи таким чином відчуття співпричетності й навіть безсмерття в течії національної історії. Інакше кажучи, національно самоусвідомлена людина бачить у своїй нації продовження себе, а отже у безсмертності нації — власну безсмертність; або принаймні через причетність до вічної справи боротьби за національні інтереси прадідів-дідів-батьків також безсмертність і власної боротьби.

Ще одним — найвищим виміром існування нації є *політичний*. Кожна нація прагне своєї самореалізації в інституті держави, оскільки лише власна держава тільки й може надійно гарантувати безпечне, незагрожене (асиміляцією чи винародовленням) життя нації. Власне, сучасний світ є світом

національних держав, і як казав Микола Міхновський іще сто літ тому — уся сучасна світова історія є по-суті боротьбою поміж націями⁴.

Проте нагадаймо, що більшість країн світу є багатонаціональними країнами, а отже — на їхніх територіях живуть народи, які мають свої національні культури (або якісь рештки своєї культурної самобутності) й досить часто, окремі з них, не втрачають навіть бажання домогтися власної держави (якщо з різних причин, створити своїх держав їм досі не вдалося). Такими є, приміром, ірландці та шотландці у Великобританії, баски в Іспанії, курди в Туреччині, уйгури в Китаї та значна кількість народів на теренах РФ, найактивніші з яких — чеченці, татари, башкири, комі та ін.

Тож завоювання українцями своєї національної держави є величезним здобутком, який ми зобов'язані цінувати й плекати, а для того — розуміти історію та принципи формування й укріплення політичних позицій української політичної нації, аби ті українці, що мають іншоетнічне походження (білоруське, болгарське, вірменське, грецьке, єврейське, кримсько-татарське, молдовське, німецьке, польське, ромське, російське, румунське, сербське, угорське тощо) усвідомлювали себе все ж українцями — вірними синами та доньками Батьківщини України. Подібно як величезне число сучасних французів мають походження алжирське, мароканське, туніське, лівійське тощо; а сучасні німці — турецьке, польське, єврейське і т. д.

Важливість дослідження кола проблем, пов'язаних із процесом виникнення, формування та утвердження націй, поміж іншим, обумовлюється тим, що теперішнє існування будь-якого суспільства як нації значною мірою пов'язане із успішністю "прищеплювання" ідеї нації, тобто ідеї єдності су-

⁴Див.: Міхновський Микола. Відносини до війни. Промова підпоручика Миколи Міхновського, виголошена на першому Українському військовому з'їзді у Києві 6 травня 1917 р. // Микола Міхновський. Суспільно-політичні твори. — К.: Смолоскип, 2015. — С. 317-319.

пільства, ідеї спільних інтересів і спільної відповідальності у своєму суспільстві, а також ідеї рівності усіх представників нації перед єдиним законодавством. Інакше кажучи, усвідомлення суспільством власної самотності як нації, забезпечується в сучасному світі через створення або "конструювання" ідеї нації інтелектуалами, елітою цього самого суспільства.

Ще більше акцентує увагу на певній "штучності творення" націй Ернест Гелнер: "Націоналізм — це не "пробудження" давньої, прихованої, приспаної сили, хоча сам він зображає себе таким. У реальності — це наслідок нової форми суспільної організації..."⁵.

Е. Гелнер наголошує, що сучасне тлумачення певного суспільства як нації можливе лише за умови наявності цілого ряду прикмет модерності життя цього самого суспільства.

"Справа в тому, що сучасна держава може функціонувати лише з мобільним, писемним, культурно стандартизованим, взаємно замінюваним населенням; таким чином, неписьмен-

Військові паради — одна із найяскравіших форм емоційного усвідомлення сили нації та держави.

⁵Гелнер Ернест. Нації та націоналізм; Націоналізм / Перекл. з англ. Георгія Касьянова. – К.: Таксон, 2003. – С. 82.

ні, напівголодні люди, висмикнуті з їхніх довічних сільських культурних гетто й кинуті у плавильні котли міст, намагаються прилучитися до тих культурних спільнот, які вже мають або здатні мати власні держави — це дає сподівання на певне культурне громадянство, доступ до початкових шкіл, роботу тощо... Націоналізм як такий приречений на перемогу..."⁶.

Однак, незважаючи на те, що нації дійсно значною мірою створюються консолідованим бажанням суспільства бути нацією, жити саме як нація, цілком слушним є застереження щодо цього Мирослава Гроха. Він говорив, що створення нації ніколи не було наслідком виключно лише зусиль амбіційних або самозакоханих інтелектуалів (тобто, національної еліти), оскільки вони (інтелектуали) здатні "винаходити" національні спільноти тільки в тому випадку, коли вже існують певні об'єктивні передумови до створення нації. Водночас М. Грох апелював до вислову Карла Дойча, який, за його словами, давно підмітив, що аби виникло національне самосвідомлення, повинно спочатку виникнути дещо таке, що воно могло б усвідомлювати⁷. Інакше кажучи, еліта, яка й провадить роботу із "прищеплювання" розуміння та любові до своєї нації може проводити таку роботу лише на певному національно-культурному ґрунті.

Власне, українська еліта природно формує ("конструює") українську націю на основі національної української культури, яка, зрозуміло — існувала й існує справдавна. Але треба пам'ятати, що коли наша еліта не займатиметься таким "конструюванням", це зовсім не гарантуватиме нам існування української нації "автоматично", або як каже сучасна комп'ютеризована молодь — "за замовчуванням". Бо нашу українську культуру "спритні" та лукаві сусіди частково знічев-

⁶Там само. — С. 80-81.

⁷Хрох Мирослав. От национальных движений к полностью сформировавшейся нации: процесс строительства наций в Европе // Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др.; Перев. с англ. и нем. Л.Е. Переяславцевой, М.С. Панина, М.Б. Гнедовского. — М.: Праксис, 2002. — С. 122.

люючи, а значною мірою — викрадаючи та називаючи "свою" (як приміром росіяни ще й досі привласнюють собі Київську Русь, а також усіх українців ХІХ-ХХ ст., що були російськомовними) будуть із українців "ліпити" "руських", як свого часу, значною мірою успішно, "ліпили" ніби-то "наднаціональних советських" людей (але насправді, основою "советськості" виступала російська культура), або як із українців Кубані "виліпили" "руські казачкіє станиці" і т. д., і т. п.

Отже, проблема появи феномену нації має розглядатися, з одного боку, як процес творення доктрини нації (тобто, теорії нації), але, разом з тим, як природний процес певних перетворень в суспільстві (в суспільній свідомості), наслідком яких є поява у окремих осіб самоусвідомлення власної національної єдності, самобутності та спільності долі (історії, культури, території мешкання тощо), тобто поява національної свідомості.

Військові прапори — символи безсмертя доблесті та гідності нації й держави.

Зрозуміло, що ідея нації, як певна теорія, як доктрина та абстракція, і, з іншого боку, власне, нація як форма життя певного суспільства, як феномен екзистенційності (тобто реального буття спільноти людей в просторі і часі) поєднуються між собою. Засобом такого поєднання є певна система дій тих, хто є творцями, носіями та поширювачами тієї теорії (або абстракції) у суспільстві, хто своїми діями, власне, і реалізує формування феномену нації, тобто "конструює", "формує", "підносить" суспільство до такого рівня суспільного життя, яке дає підстави іменувати це суспільство нацією. Така система дій і є саме тим, що ми можемо назвати подією історією націотворення*, або ж історією реалізації ідеї нації. А тих людей, котрі беруть участь у націотворчому процесі — власне своєю особистою участю забезпечують реалізацію процесу націотворення — називаємо *національною елітою*.

Поняття еліти у нашому політичному житті сьогодення значною мірою деградувало, оскільки до цього терміну, зовсім безпідставно, в суспільній думці "прив'язалися" усі заможні та владно впливові люди. Проте таке узагальнене розуміння є помилковим. Під поняттям *національна еліта* треба розуміти лише усіх тих людей, котрі присвячують свою ділову та/або творчу діяльність, саме своє життя інтересам свого народу, своєї нації, незалежно від власного соціального становища та статків.

Тарас Шевченко — більшу частину життя переслідуваний та обмежений у свободах не мав ніколи жодних адміністративних посад та не надбав статків, але своїм філософсько-поетичним словом, своєю духовною величчю та силою він став взірцем для наслідування усіх українців, хто справді

*Націотворення — це живий життєвий процес, він може мати висхідні та спадаючі фази, може активізуватися або припинятися, а отже завжди є підстави говорити, що в певному суспільстві, в певний час націотворення відбувається (з певним ступенем активності) або ж воно відсутнє, завмерло, zdegradувало.

любить свій український народ та нашу Батьківщину — Україну, хто усвідомлює своїм обов'язком служіння рідному народові кожною своєю життєвою справою, аби бути гідним величних звершень наших славних дідів-прадідів.

Тож кожен учитель, військовий, підприємець, фермер, поет-аматор, краєзнавець, волонтер... Усі, кому не байдужа доля рідного народу й держави, хто вболіває та докладає своїх можливих зусиль до справи утвердження й примноження української національної культури та процвітання української нації — є насправді представниками нашої *національної еліти*.

Ставлячи завдання — дослідити генезу українського модерного націотворення, маємо говорити про обставини та чинники зародження (закладання основ) сучасної української нації.

Традиційно нині, під поняттям модерної нації розуміють громадянське суспільство — де усі рівні перед законом та спільно (виявляючи власну громадянську активність) долучаються до формування засад поступу своєї країни у всіх сферах внутрішньо- та зовнішньополітичного життя.

Звісно, що рівність усіх перед законом (бодай декларована) є досягненням демократичних завоювань нової та новітньої історії; тож моделі модерних націй з'являються (в усьому світі, не лише в Україні) тільки у ХІХ-ХХ ст.

Натомість, в умовах станових суспільних відносин (тобто в давніх суспільствах, що були ієрархічно структуровані) могли існувати лише так звані домодерні нації, де репрезентантом інтересів усього народу виступала еліта того самого народу. Й саме вона (еліта) й була нацією. Тож у нашій історії домодерного часу, наприклад ХVІІ-ХVІІІ ст. українська нація була репрезентована козацтвом (відомим є вислів тогочасних іноземців: "Українці — козацька нація"); а у ще раніші століття українську націю складали — шляхта, князі та бояри.

1.2. Поняття націоналізму. Націоналізація свідомости суспільства

Серед надзвичайно величезної кількості визначень та пояснень, що таке *націоналізм*, найпростішим та найбільш влучним видається бачити в ньому *відчуття обов'язку перед своїм народом* й готовність служити йому, аж до самозречення, тобто готовність на власну жертвовність в інтересах свого народу. Саме такий підтекст треба розуміти в словах українських націоналістів, котрі проголошують своїм головним гаслом: "Україна — понад усе", — бо саме Україна і є образним втіленням та реальним зібранням українців усіх поколінь, нині здравствуючих, тих, котрі жили в минулому та тих, хто прийде на зміну нам.

Однак, те, що ми називаємо націоналізмом діє на багатьох рівнях, а відтак його можна розглядати і як форму культури, і як різновид політичної ідеології, і як соціальний рух. Але із чисельних різних значень, під терміном "націоналізм" розуміють щонайперше — ідеологію, власне доктрину нації (це є теоретичний націоналізм), а окрім того — соціальний і політичний рух, спрямований на досягнення цілей нації (практичний націоналізм).

Емоційно-чутливий вплив національних краєвидів.

На загал, *націоналізм* — це культурно-ідеологічний рух за досягнення й утвердження незалежності, єдності та ідентичності певної нації.

Націоналізм означає пробудження нації та її членів до свого справжнього "колективного Я".

А цьому найбільше здатні сприяти символи та церемоніали, зокрема: прапори, національні гімни, паради, урочисті присяги, народні вбрання, етнографічні музеї, воєнні меморіали, вшанування полеглих за націю, народні герої та героїні, національні стилі в мистецтві, характерна архітектура, побут та ремесла і таке інше — тобто усі ті звичаї, манери, способи дій і почування, що є властивими членам спільноти певної історично-культурної ідентичності. Ці символи, звичаї та церемонії, будучи видимими та зрозумілими для кожного члена спільноти — породжують миттєвий емоційний відгук в усіх верствах і тим самим уявно поєднують усіх, згуртовуючи навколо цих спільних цінностей.

Отже, *говорити про націоналізм* — означає *говорити про певну систему дій, систему зусиль, про своєрідну програму, яка має за мету надати суспільству певної якісної форми та змісту* — власне *витворити націю*.

Звісно, мовлячи про домодерний час (історію глибшу XIX ст.), не завжди можна навести приклади сформованих ідеологічних доктрин (тобто теоретично осмислених вчень боротьби за інтереси певних "націй"), проте, неможливо не помічати "національних" інтересів та зусиль в діях еліт, що репрезентували тоді відповідні етноси.

Любов до національного побуту й культури — одна з визначальних засад формування національного самоусвідомлення.

Костянтин-Василь Острозький,
український князь,
націотворець-меценат.

Усвідомлення власної унікальності та відмінності від сусідів властиве було усім етносам з найдавніших часів. А функції націоналізму виконували на той час священні прабатьківські звичаї та традиції, а також міфи й легенди (що передавалися у спадок "із уст в уста", а також були фіксовані у літописах та хроніках) про наших героїв, що виборювали нашу віру, свободу народу й збереження

в цілому *нашої* самобутньої культури в боротьбі з ворогами-зазіхателями.

Вимірювати почуття та свідомість (у яких проявляється націоналізм) дуже складно, але опосередковано про них можна говорити описуючи уявлення конкретних людей, мову символів, якими вони керувалися, характеризуючи певні їхні дії тощо.

Тож уже з описів мандрівників, що бували в Україні та з інших письмових пам'яток ми можемо бачити риси "національного характеру", а також "національні прагнення" наших предків домоdernого періоду.

А тому, не без національних почуттів та не без усвідомлення українцями власної національної самобутності й бажання її оборонити пояснюються, наприклад, зусилля князя

Колорит традиційної
національної
архітектури.

Батьківська віра — одна з найбільш раних форм усвідомлення власної ідентичності.

Костянтина Василя Острозького з фундації Острозької академії та друку Біблії, події всеукраїнської участі (тобто представників усіх верств) у Національно-визвольній війні середини XVII ст., справа гетьмана Івана Мазепи, змовницька місія Василя Капніста до Берліна 1791 р. тощо. А водночас, з іншого боку — такого ж змісту почуттями обумовлювалися в різний час націонівелюючі, антиукраїнські дії польських та російських колонізаторів.

Як слушно зауважує Роман Шпорлюк — перед тим, як певний народ формулював декларацію своєї незалежності, він усвідомлював декларацію залежності, її суттю були твердження, що "ми є інакшими" і "ми не хочемо бути такими як вони"⁸. *Наша* мова, віра, прабатьківські звичаї та традиції — були у домодерний час визначальними ознаками *нашої* ідентичності, тобто головними прикметами того, якими ми є насправді й що для нас є священною спадщиною, котру *ми* не хочемо втратити.

Титульний аркуш Острозької Біблії, 1581 р.

⁸Роман Шпорлюк. Модерна нація починається зі слів: "Ми різні, але всі – українці" – URL:

Богдан Хмельницький,
український шляхтич,
державотворець, гетьман.

Тому *попри відсутність у до-
модерний час сформованих на-
ціоналістичних теорій — націо-
налізму в почуттях та діях зов-
сім не бракувало.*

Характерно, що *націоналізм за-
родився як боротьба за свобо-
ду.* Про це особливо добре й пе-
реконливо свідчать події нашої ук-
раїнської історії, зокрема козаць-
кого періоду. Наш козацький стан
— слушно наголошує Віктор Бре-
хуненко — формувався щонайпер-
ше як середовище прихистку дріб-
ної шляхти, наближеної до неї

військово-служебної людності та звиклих жити напів-війсь-
ковим способом жителів міст Українського прикордоння. Усі
вони перебували в умовах необхідності оборони від кочово-
го степу, з одного боку та зростаючого наступу польських
магнатів на українські добра, а водночас поступального споль-
щення українських князів та заможної шляхти, з іншого бо-
ку. Тож способом зберегти власну
свободу та не зазнати денационалі-
зації було лише гуртування навколо
своїх прабатьківських цінностей. А
козакування окремих князів (як ле-
гendarний Дмитро Вишневецький), а
також приєднання до козацтва легі-
тимованої шляхти — надавало всьо-
му пов'язаному з козацтвом ореолу
благородної лицарської справи й по-
силювало зміст лицарського родо-
вду козацтва⁹.

Василь Капніст,
український шляхтич,
патріот, державник.

⁹Брехуненко Віктор. Східна брама Європи. Козацтво України в середині XVII-XVIII ст. – К.: Темпора, 2014. – С. 32, 50-51.

Як наслідок, іще до подій Національно-визвольної війни — у 1625 р. король польський в інструкції на сеймики відзначав, що козаки "зовсім забувши віру й підданство, створюють собі Річ Посполиту... Вся Україна від них zagrożена, шляхтич не вільний у своєму домі, у містах і містечках його королівської милості весь уряд, уся влада у козаків, узурпують собі юрисдикцію, встановлюють закони"¹⁰.

Дмитро Вишневецький Байда,
український князь,
націотворець — військовик.

Але висуваючи такі звинувачення на адресу козацтва, "королівська милість" забув, що при входженні України до складу Речі Посполитої українській еліті було обіцяно збереження її традиційних привілеїв, власне обіцяно було збереження усієї старовини, а натомість — відбувалася пришвидшена уніфікація всіх сфер українського життя за польським зразком. Саме тому козацтво в своїх дипломатичних зносинах завжди нагадувало й наголошувало, що входження Русі до Речі Посполитої відбулося на договірних засадах — "як рівні до рівних".

Отже козацтво перебрало на себе функції національної української еліти, ставши репрезентантом та захисником усього українського, оборонцем самого українського світу. Козацький устрій в Україні постав реальною альтернативою шляхетській Речі Посполитій, а козацький спосіб життя набував значення соціального ідеалу¹¹. Таким чином, серед українства "запрацював" своєрідний ідейно-мобілізаційний ресурс через бажання зберегти свободу та завдячуючи усвідомленню, що "ми є інакшими". Це породило масове "показачення"

¹⁰Там само. – С. 32.

¹¹Сас П.М. Витоки українського націотворення: Монографія. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – С. 89.

свідомости українців та їхнє ідейне єднання навколо бажаного ідеалу — козацтва. Адже стати козаком волів кожен, оскільки це було синонімом свободи та можливістю збереження самотності.

Аргументом на підтвердження існування в козаків стихійного (теоретично не осмисленого) націоналізму є їхнє прагнення створити власну державу саме в межах етнічних українських кордонів, тобто в межах розселення українського народу. Відповідно, козацька старшина вже у 20-30-х рр. XVII ст у "спілкуванні" з представниками польської влади оперувала поняттям "кордони руські" і, водночас, виступала від імені усього "народу руського".

А водночас, жорстке тримання виключно лише "своїх руських земель", засвідчує, що козацький стихійний націоналізм не містив жодних ознак шовінізму.

Інакше кажучи, козаки зовсім не претендували на чуже, що їм як еліті народу українського ("руського") не належить. Показовими щодо цього є слова Б. Хмельницького (які стали вже хрестоматійними), виголошені польським послом на перемовинах у Переяславі в лютому 1649 р.: "Виб'ю з лядської неволі народ руський увесь... аж по Сян"¹².

Козацька рада — одна із головних домодерних форм вияву волі української нації.

Таку ж позицію займали усі українські гетьмани — І. Виговський, П. Дорошенко, І. Самойлович, І. Мазепа, І. Скоропадський, Д. Апостол, К. Розумовський — усі писалися гетьманами "обох берегів Дніпра"¹³.

Крім того, вартує нагадати, що козацька старшина беззастережно щодо етнічного походження допускала у свої ряди усіх іногородців, котрі справою довели вірність українським козацьким ідеалам. Так, за підрахунками Володимира Кривошеї на старшинських посадах перебували 53 волохи, 29 євреїв, по 19 татар та сербів, 10 московитів, 4 болгарини, по 3 поляків та угорців, 2 молдованини, а ще по-одному — німець, чех та циган¹⁴.

Свій стихійно-корпаративний націоналізм домодерного періоду українська еліта — козацтво, якщо й прагнула поширити на інші верстви українського суспільства (як наприклад Богдан Хмельницький розсиланням своїх універсалів-закликів), то лише з метою заохочення усіх українців до спільної боротьби, але не для спільного поділу відповідальності за долю України, а тим більше не задля спільного правління. А от модерні моделі націобудівництва передбачали саме таку мету — надати усім членам суспільства (попри будь-яке соціальне становище кожного) однакового усвідомлення рівності усіх перед законом та спільної співпричетності до усіх

Петро Дорошенко,
козацького родоводу,
державотворець, гетьман.

¹²Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в трех томах. – Т. II / Составители: Гузенко П. и др. – М., 1953. – С. 108.

¹³Струкевич О. Політико-культурні орієнтації еліти України-Гетьманщини (інтегральний погляд на питання). – К., 2002. – С. 160.

¹⁴Кривошея В.В. Українська козацька жержава. В 2-х частинах. – Частина 1: Урядники гетьманської адміністрації. – К., 2005. – С.10.

подій і процесів, що відбуваються в житті нації, а отже й усвідомлення політичної відповідальності за долю нації.

Тож *процес модерного націотворення* (про що детально йтиметься у наступних розділах) *передбачає обов'язковою складовою націоналізацію свідомости усього суспільства*; коли ідеї та політичні проекти сформовані національною елітою ніби "розливаються" в маси, охоплюють суспільство, оволодівають суспільною свідомістю, формують національну свідомість у кожного члена суспільства і, як наслідок — *вже все суспільство діє як єдиний, одноцілий, згуртований організм, суспільство діє як нація*.

Процес націоналізації свідомості "народжує" нову якість суспільства — коли із окремих суб'єктів (власне із окремих осіб, що жили лише своїми приватними проблемами) народжується одна згуртована єдність — нація. Точніше сказати, відбувається те, що ці окремі одиниці суспільства починають усвідомлювати себе історичною та політичною єдністю, одним цілим — політичним суб'єктом.

Тож, *націоналізація свідомости* — це процес, у результаті якого в суспільстві формується національне почуття — "ми", із готовністю кожного із "нас" долучитися до всіх тих подій, які відстоюють і утверджують (у відносинах з іншими націями та народами) "наші" національні інтереси.

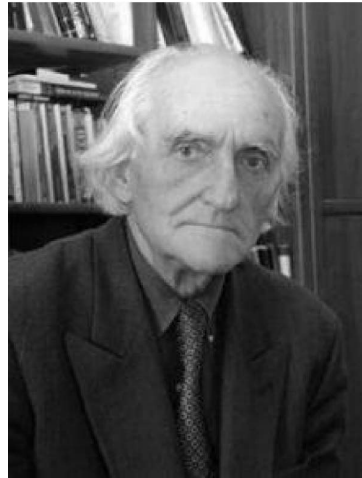

Впізнаваність національної спорідненості за одягом.

1.3. Наукові концепції пояснення проблеми зародження нації

Дослідники українського націотворення "поділяються" умовно, у відповідності із давно усталеною традицією теоретичного осмислення феномену нації, на прихильників позицій "етнічної" та "політичної" парадигм (або концепцій). Згідно з таким поділом розглядаються також два, дещо відмінні, варіанти націогенези, тобто два різні бачення зародження процесу націотворення.

Згідно етнічної концепції (яку ще також називають примордіалізмом) — поняття нації та етносу дуже часто ототожнюються, а якщо цього і не відбувається, то сталою прикметою цього підходу є "вивід" нації із першопочатків формування етносу, тобто — із праісторії. Українці, за такою теорією, як етнос ще в період Київської Русі створили самобутню етнокультуру та етнополітичну спільноту, яка намагалася визначитися як національно-державна спільнота у XVI-початку XVIII ст., а згодом, переживши імперські утиски, оновилася в період "національного відродження" у XIX ст., сформувавшись як модерна українська нація. Приблизно такої схеми дотримувався Ярослав Дашкевич. На його думку, вже в період Київської Русі існувала нація під назвою "русь". Й звісно, націю "русь" автор ототожнює не зі всією людністю держави, а вбачає її репрезентантом пануючу еліту давньоруського суспільства¹⁵.

Ярослав Дашкевич,
український історик.

¹⁵ Дашкевич Я. Нація і утворення Київської Русі // Формування української нації: історія та інтерпретації: матеріали круглого столу істориків України (Львів–Брюховичі, 27 серпня 1993 р). – Львів, 1995. – С. 14.

Ентоні Девід Сміт, британський теоретик проблем нації та націоналізму.

Ще раніше подібну думку висловив відомий теоретик-концептуаліст української історії Іван Лисяк-Рудницький. "Початків формування української нації, — писав він, — треба шукати щойно в Київській Русі (чи, точніше, в період розпаду Київської держави), себто небагато століть після сформування українського

народного (етнічного) колективу. Але нація, що викристалізувалася в Галицько-Волинському Королівстві та Великому Князівстві Литовському, загибає після Люблінської унії. Вдруге бачимо це явище в нашій історії на переломі 18-19 століть, після ліквідації решток автономних установ козацької України. Себто українська нація вже двічі вмирала й двічі відроджувалася наново"¹⁶.

Такий підхід узгоджується із теоріями етнічної концепції Ентоні Сміта, Джона Армстронга, Вокера Коннера. Звернімося, приміром, до авторитету Ентоні Сміта. Ось що він пише про важливість пошуку нацією своїх коренів у давній етнічній історії: "Нації мають глибоке коріння. Навіть якщо це коріння не таке вже глибоке, цю вимогу однак слід виставити — не просто задля міжнародного

Іван Лисяк-Рудницький, український історик діаспори.

¹⁶Лисяк-Рудницький І. Формування українського народу й нації (Методологічні завваги) // Історичні есе. В 2 т. — К.: Основи, 1994. — Т. 1. — С. 18.

визнання, а для набагато важливішої мети колективної внутрішньої безпеки й відродження"¹⁷. В рамках етнічної (примордіалістської) парадигми різні аспекти історії України досліджують, приміром, Василь Балушок, Володимир Баран, Ярослав Ісаєвич, Леонід Залізняк, Петро Сас, Валерій Степанков, Валерій Шевчук.

За іншим варіантом — за модерністською концепцією (або її ще називають конструктивістською) — феномен нації є, передовсім, явищем політичним, відповідно, він здатен був виникнути лише в модерну добу, тобто в постсередньовічному періоді. Пов'язаний цей процес із руйнацією аграрних форм організації життя та індустріалізацією, яка звільнила значні маси людей від їх "прив'язаності" до землі, відпустила їх на свободу і обумовила, тим самим, нову якість суспільних стосунків.

Формування модерної нації пов'язане з участю широких мас населення в політиці, а також з демократизацією життя. Палко відстоював таку концепцію на теоретичному рівні Ернест Гелнер: "...епоха переходу до індустріального суспільства була також епохою націоналізму, періодом бурхливих зрушень, зміщень політичних і культурних кордонів — усе це, аби задовольнити імператив націоналізму, який уперше дає про себе знати"¹⁸.

Визнаними авторитетами модерністської парадигми є також Ернест Ренан, Карл Дойч, Мирослав Грох, Бенедикт Андерсон.

Ернест Андре Гелнер,
британський теоретик
проблем нації та
націоналізму.

¹⁷Сміт Ентоні. Національна ідентичність... – С. 78.

¹⁸Гелнер Ернест. Нації та націоналізм... – С. 73.

Дослідження проблем українського націотворення з позицій модерністського підходу ведуть Роман Шпорлюк, Богдан Кравченко, Ярослав Грицак, Георгій Касьянов, Сергій Єкельчик, Віталій Масненко. Творення української нації, згідно модерністської концепції, здійснювалося інтелектуалами, які спочатку звернулися до етнографії і за її допомогою склали уявлення про самобутність українського народу, тобто з'ясували якими рисами і наскільки українці відрізняються від інших народів. А далі, згідно цієї схеми — "будівничі нації" розпочали широке залучення мас, "пробуджуючи" їх до свідомого національного життя. Такою є в загальних рисах модерністська версія націотворення українців і таку ж схему "застосовують" при розгляді націогенези будь-якого іншого народу.

У вітчизняній історіографії XIX-XX ст. проблема модерного українського націотворення, інакше кажучи — проблема появи сучасної української політичної нації (із формуванням засад політичного самоусвідомлення українців, тобто, із витворенням усіх належних атрибутів повноцінного національного життя, як-то: вироблення основ національної літературної мови, упорядкування національної історії, осмислення морально-світоглядної самобутності українців, систематизація багатостолітніх надбань української культури тощо) досліджувалася, як відомо, під назвою *українського національного відродження*.

Дослідження процесу українського національного відродження як окремої проблеми дозволило частково уникати теоретичних дискусій поміж "етнічним" та "модерним" поглядом на процес націотворення. І таке уникнення, за певних обставин, може бути виправданим, адже обидві — тобто, і етнічна, і модерністська парадигми осмислення проблеми націотворення, звісно, мають свої сильні та слабкі сторони. Саме тому дискусія між теоретиками — прихильниками кожної з концепцій триває і продовжуватиметься й надалі — це є очевидна закономірність.

1.4. Поява в Україні модерної ідеї нації

Попри надзвичайно широку дискусію, яка триває вже багато років щодо часу та джерел появи ідеї нації в теперішньому її розумінні*, більшість сучасних дослідників все ж погоджуються з тим, що зламною подією в історичному розвитку всього людства стала Французька буржуазна революція. Саме вона найбільше прислужилася постанню нової (модерної, громадянської) масової свідомості й започаткувала поступове витіснення середньовічно-станового мислення мас.

Людвиг Гумплович так свого часу характеризував роль цієї епохальної європейської події: "Коли прийшла Французька революція і знищила основи феодалізму (остаточно, власне, вона ніде їх не знищила за винятком Швейцарії та Норвегії...) тоді раптом з'ясувалося, що народи наповнені силою і бажанням самим бути ковалями свого щастя і господарями у своєму домі. Народи вирости в нації..."¹⁹.

Метафоричне зображення боротьби нації, власне Великої Французької революції.

*Теперішнє або сучасне, модерне розуміння поняття нації ґрунтується на засадах сучасних ліберально-демократичних завоювань в світі й передбачає рівність усіх членів суспільства перед законом, а отже й включення до складу нації усіх без виключення представників цього суспільства. Натомість, у домодерний час (тобто в середньовіччя, або коли іще зберігалися в певному суспільстві пережитки середньовіччя), якщо послугоувалися поняттям нації, то воно зазвичай означало певну вкрай згуртовану, одноціло консолідовану частку суспільства, яка часто брала на себе функцію репрезентації інтересів цього суспільства, це була еліта, нобілітет; приміром, у нашій домодерній історії це князі, шляхта, а з середини XVII ст. – козацтво.

¹⁹Гумплович Л. Национализм и интернационализм в XIX веке / Пер. с нем. І.Я. – СПб, 1906. – С. 35-36.

Йоган Готфрід Гердер.

Загальноприйнято вважати, що до числа найперших теоретиків ідеї нації (в сучасній інтерпретації цього поняття) належить Йоган Гердер. Він аргументував ідею, що людина сама по собі не здатна досягнути найвищого розвитку особистої гідності та таланту і потребує для цього колективного досвіду рідного народу, тож творчість індивідів є, одночасно, і продуктом національної культури, і фактором її розвитку, а успішні нації роблять ще й вклад у прогрес всього людства²⁰. Й. Гер-

дер своєю теорією заклав основи так званого німецького романтичного або етнічного розуміння нації.

Нація, — за Й. Гердером, — це — культурна єдність базована на спільній історії, мові, літературі, релігії, мистецтві, науці тощо. Любов до нації, до своєї національної культури є природним життєвим поривом, іманентно життєвою силою людини, яка живе серед "рідних" їй людей, тобто в суспільстві у якому всі поділяють спільну систему цінностей, шанують спільні міфи про своє минуле та мають спільне "бачення" майбутнього. (Звісно, що керуючись таким визначенням — існування окремих націй можна бачити вже задовго до подій Французької революції. Зокрема, в нашій українській історії козацької доби таку консолідовану єдність можна бачити в подіях Національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького).

Однак, паралельно із Гердерівською творилася інша концепція, що виходила з ідеї *нації як вільного і свідомого союзу людей, які разом повстали в ім'я здобуття свободи.*

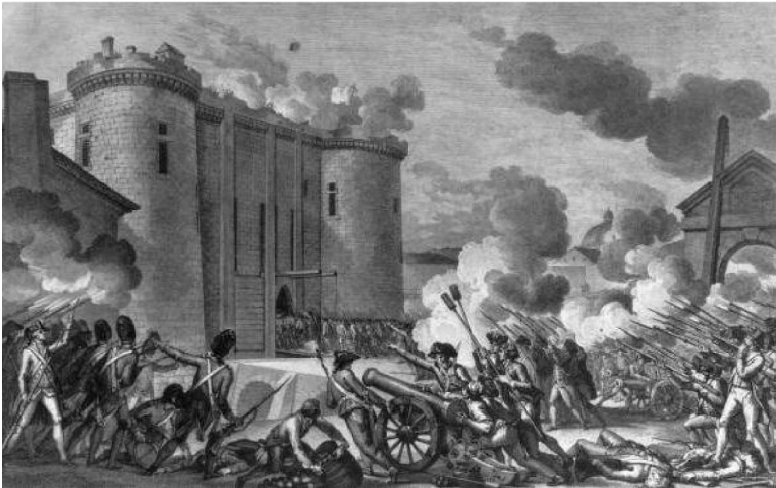
²⁰Гердер Иоганн Готфрид. Избранные сочинения / Составитель В.М. Жирмунский. — М.—Л.: Госуд. изд-во худож. литер-ры, 1959. — С. 243-252, 292-294, 296-297.

Цих людей об'єднувала боротьба з ієрархією привілеїв, тож вона була еквівалентною боротьбі за республіку та демократію, тобто за народний суверенітет.

*"Нація — писав французький аббат Сієйс — це союз побратимів, які живуть у відповідності зі спільним законом та єдиною законодавчою владою"*²¹.

Власне, ця концепція і творилася в ході Французької революції. "Націоналізм у Франції став можливим, — пише американський історик Девід Белл, — завдячуючи трансформації розгляду нації як органічного тіла, яке зростає і розширюється у відповідності з біологічними ритмами [згідно етнічної концепції Й. Гердера — Ю.З.] — до розуміння нації як рукотворної цінності, яку вільно створюють самі люди через виявлення політичної волі"²².

Звісно, що з появою цієї нової, "конструктивістської" концепції нації (формування нації зі свідомої волі людей) теорія Й. Гердера не втратила свого значення, а лише посилилася.

Одним із символів всепоборної сили нації стало зруйнування Бастилії.

²¹Мухарямов Н. В очередной раз о национализме и либерализме // *Ab imperio*. – 2000. – № 3/4. – С. 227.

²²Хаванова О.В. Этничность, нация, "любовь к стране" в Европе раннего Нового времени // *Политическая наука*. – 2002. – № 4. – С. 24.

Адже ідея природного існування націй (за Й. Гердером) доповнена була ідеєю доцільності дій і навіть боротьби за утвердження і процвітання націй, оскільки лише в них може реалізуватися природне бажання людини почуватися вільною серед рівних собі людей. Це прагнення, як пам'ятаємо, і проголошувалося за головне гасло Французької революції: "Свобода, Рівність, Братерство".

Французька революція справді відкрила шлях абсолютно новому, до певної міри романтичному шляху розвитку — адже повсталі люди своїми руками "кували своє щастя", як писав Л. Гумплович. Тож цими перетвореннями широко захоплювалися багато хто і з не-французів. Карл Попер наводить надзвичайно цікавий і, значною мірою, кумедний факт з біографії Йогана Фіхте. Під враженнями свіжих подій революції, у 1799 р. останній писав: "Зрозуміло, що відтепер і надалі лише Французька республіка може бути батьківщиною чесної людини, що лише цій одній країні така людина може присвятити свої сили, оскільки не тільки найглибші сподівання людства,

Французька нація гуртувалася в революційній боротьбі під гаслами: "Свобода, Рівність, Братерство".

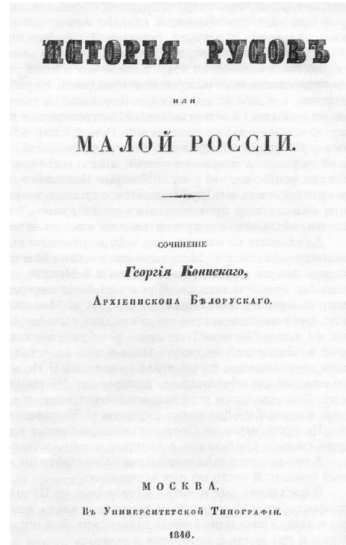
а й саме його існування пов'язані з перемогою Франції..."²³.

Але коли за кілька років національна французька армія під командуванням Наполеона вторглася на німецькі землі — саме Й. Фіхте став найпершим німецьким філософом-націоналістом, який "забезпечив" німців дією теорією націоналізму в боротьбі за свободу.

"Любов до Батьківщини — це любов людини до своєї нації", — проголосив Й. Фіхте²⁴.

"...справжній німець хоче виховати німцями своїх нащадків... Перемогу здобувають не сила рук і не досконалість зброї, а сила духу"²⁵ — ці сентенції яскраво свідчать про романтизований ідеалізм ранньої концепції націоналізму.

Отже, ранній націоналізм в концепціях мислителів, які першими бралися теоретично осмислювати суть цього явища, поставав як сила шляхетної боротьби народу за свої природні права. *Націоналізм сприймався як життєва енергія, що неодмінно й самочинно "народжується" в суспільстві, яке бореться за власну свободу — незалежно, чи проти зовнішнього загарбника — поневолювача, чи проти внутрішнього нерівноправ'я — станової ієрархичності.*

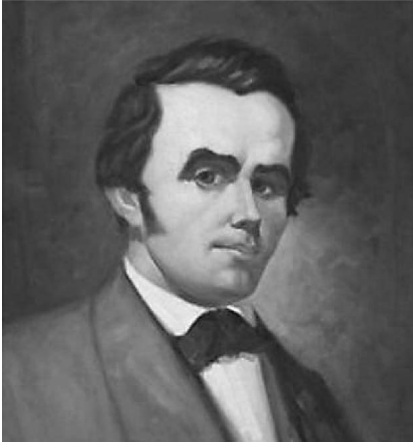

Перша політично-патріотична історія України.

²³Поппер Карл. Відкрите суспільство та його вороги / Пер. з англ. О. Буценко. В 2-х т. — К.: Основи, 1994. — Т. 2. — С. 62.

²⁴Фіхте Йоган. Що таке народ у вищому розумінні цього слова і що таке любов до Батьківщини // Націоналізм: Антологія. 2-ге вид.; [упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. — К.: Смолоскип, 2006. — С. 10.

²⁵Там само. — С. 16.

Тарас Шевченко.

Характерним щодо цього є твердження Гії Нодія: "Націоналізм — це компонент ліберальної демократії, ідея націоналізму неможлива — немислима — без ідеї демократії, і ...демократія ніколи не існувала без націоналізму"²⁶.

Щодо проблеми появи ідей нації та націоналізму в Україні, то слід розрізняти, практику застосування (використання) цих ідей та почуттів та їхнє теоретичне осмислення.

А отже, не варто дивуватися давній появі "стихійного" націоналізму, тобто появі національних ідей, почуттів та настроїв, умовно кажучи, силою різних чинників "розлитих" серед українського народу (чи окремих верств нашого народу); хоча поява ідей націоналізму в теоретичному осмисленні їх ваги та значення, й відтак пропагування, застосування, поширення цих ідей в життєве повсякдення прийшли пізніше.

Вище вже говорилося, що ідея національного гуртування українців, своєрідна національна "мобілізація" (тобто, практичне використання "стихійно" існуючих здавна національних почуттів) задля збереження та утвердження власної української ідентичності неодноразово й вочевидь поставала в нашій історії і у часи середньовіччя (в Галицько-Волинському Королівстві та Великому Князівстві Литовському, за концепцією І. Лисяка-Рудницького), і у ранньомодерну (козацьку) добу. Проте, щодо появи модерної (тобто, сучасного змісту)

²⁶Мухарямов Н. В очередной раз о национализме... – С. 231-232.

²⁷Хобсбаум Ерик. Век революции. Европа 1789-1848 / Перев. с англ. Л. Якуниной. – Ростов н/Д, 1999. – 480 с.; Хобсбаум Ерик. Век капитала. 1848-1875 / Перев. с англ. Т. Горяиновой, В. Белоножки. – Ростов н/Д, 1999. – 480 с.

ідеї української нації, в теоретичному її осмисленні, можна говорити про її генезу (тобто, зародження) лише у XIX ст. Причём, джерелами цього осмислення були як власний український національний історичний досвід й спадщина національної суспільно-політичної думки, так і впливи теорій Західної філософії та політичних процесів, що відбувалися в Західній Європі саме у XIX ст., не випадково іменованому століттям революцій та націоналізму²⁷.

Микола Гоголь.

Найкращим репрезентантом політичної думки та власне й самих політичних настроїв українців до початку XIX ст. є звісно "Історія русів". З її тексту чітко поставало переконання, що руси, тобто народ козацької України — цілком відрізняються від росіян, здавна маючи свою відмінну політичну систему, самобутню та самодостатню культуру, славу своєю героїкою державницьку історію тощо. "Історія русів" декларувала таким чином становлення самобутньої української ідентичності, відмінної від російської та загартованої впродовж кількох століть боротьби з польською та турецькою й татарською ідентичностями. Про впливовість цього твору на сучасників можна сласти уявлення, коли згадати, що ідеї та сюжети "Історії русів" використовувалися Кондратієм Рилєєвим, Олександром Пушкіним, Миколою Гоголем, а для Тараса Шевченка, наприклад, та молодого покоління українських інтелектуалів — прихильників і послідовників Кобзаря вона сприймалася як хроніка реальних подій, як національна історія українців²⁸.

²⁸Плохій С. Козацький міф. Історія та націєтворення в епоху імперій / Авториз. пер. з англ. Миколи Климчука. – К.: Laurus, 2013. – С. 18.

Таким чином "Історія русів", а також козацькі літописи формували розуміння відмінного етнічного походження українців-русів й ця ідея слугувала поштовхом для української еліти (власне нащадків козацької старшини й шляхти, що в умовах російсько-імперського правління стали дворянами) до пошуку своїх коренів походження — в українській народній культурі, серед українського селянства, як спадкоємного носія правдивих національних українських культурних традицій. Саме такі усвідомлення реалізувалися в українофільській діяльності І. Котляревського, Є. Гребінки, Г. Квітки-Основ'яненка та ін.

Окрім того, інтерес до народної культури, а зрештою й відчуття морального боргу перед народом, усвідомлення необхідності надання йому освіти та підняття його правової свідомості — стало своєрідною модою в Західній Європі.

Таким чином, *етнографічний націоналізм (любов до свого народу, через сентиментальну прив'язаність до своєї народної культури) переростав у націоналізм політичний (готовність до активної, навіть саможертвної діяльності в інтересах своєї нації)*.

Нагадаймо, що головним постачальником передової європейської думки на терени Російської імперії, а отже і в Україну XIX ст. була німецька філософська школа. Німецькі професори були найчисельнішими із "виписаних" з-за кордону наукових кадрів в університетах імперії²⁹. Однак, якщо філософські праці Й. Гердера, І. Канта, Й. Фіхте, Ф. Шелінга, Г. Гегеля несли суто теоретичні переконання, формували національні світоглядні цінності, то з 30-х років XIX ст. в Європі зародився цілий рух практичного втілення ідей націоналізму та розгорнулася послідовна діяльність націотворчого змісту. Цей рух був ініційований італійцем — Джузеппе Мадзіні і набув загальноєвропейської ваги, з погляду вибудови нової

²⁹Стельмах С. Історична думка в Україні XIX–початку XX ст. – К.: ВЦ "Академія", 1997. – С. 11-12.

якості стосунків поміж народами та урядами в європейських країнах.

Двадцятишестирічним юнаком Д. Мадзіні створив організацію "Федерація Молодої Італії", якій судилося стати головним рушієм національного італійського руху за визволення та об'єднання, а водночас — прообразом загальноєвропейського руху патріотів у боротьбі за свободу своїх народів. За три роки після

Джузеппе Мадзіні.

"Молодої Італії", у квітні 1834 р. в Швейцарії було створено міжнародну організацію демократів "Молода Європа", яку також очолив Д. Мадзіні. Гаслом організації проголошено було "альянс народів" на противагу союзу королів та імператорів³⁰. Переслідуваний як збурювач мас трохи не усіма урядами Європи, він постійно змушений був переховуватися, але все ж ніколи не припиняв своєї діяльності, працюючи, щонайбільше, задля формування національної свідомості італійців та всіляко сприяючи в цьому ж іншим європейським народам. Як наслідок — в революції 1848 р. вся Італія була охоплена народними виступами, а уряди італійських держав змушені були йти на поступки, впроваджуючи конституції та реалізуючи ліберальну політику.

Гасла, які проголошував Д. Мадзіні, відстоювали ідеали свободи, християнські моральні цінності, а головне — вони закликали людей до активних дій: не бути байдужими, не боятися та не коритися мовчки гнобленню і несправедливості. Політична програма Д. Мадзіні яскраво демонструє ліберально-демократичну суть раннього націоналізму.

³⁰Варварцев М. Джузеппе Мадзіні. Мадзінізм і Україна: Монографія. – К.: Унів. вид-во Пульсари, 2005. – С. 34.

Йоганн Вольфганг
фон Гете.

Д. Мадзіні писав: "Країна — це ідея... це почуття любові, відчуття побратимства, яке гуртує до купи усіх синів цієї території. Допоки хоч один-однісінький із ваших братів залишиться не представленим своїм правом голосу у розбудові національного життя — допоки хтось один єдиний, що здатний і бажає працювати, животіє в злиднях за браком роботи, — ви не маєте Країни, якою вона повинна бути, Країною усіх і для всіх. *Право голосу, освіта, праця — ось три головні підпори нації, не спочивайте, доки ваші руки їх не звели надійно*"³¹.

Проникнення ідей Д. Мадзіні на терени України відбувалося через "вільне" місто Одесу, де італійські мореплавці були чи не найчисельнішими із іноземців; в столичних містах імперії з'являлися, хоч і після перегляду цензурою, англо-, франко-, німецькомовні часописи, та й, крім цього, столична преса друкувала переклади матеріалів із офіційних зарубіжних видань, в тому числі: австрійських, швейцарських, італійських тощо.

Тож, і легально, і нелегально ім'я Д. Мадзіні та його справа мали розголос, а разом із ідеями німецьких філософів — Й. Гердера, Й. Фіхте, Ф. Шелінга, разом із літературними творами свободолюбців Й. Гете, Й. Шілера, Д. Байрона, А. Міцкевича — в Україні закладалися основи власного модерного націотворчого процесу.

З яскравою очевидністю поява європейських ідей націотворення в Україні простежується в діяльності "Братства Святих Кирила та Мефодія". Досить згадати той піднесенно-урочистий стиль, в якому написано головний програмний документ братчиків — "Закон Божий", а також його змістов-

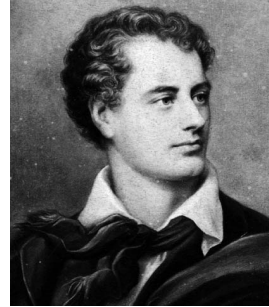
³¹Мадзіні Д. Обов'язки перед Країною // Націоналізм. Антологія... – С. 22.

ні апелювання до Святого Письма, аби помітити цілком очевидну аналогію зі стилем написання та аргументами праць Д. Мадзіні, зокрема із його "Роздумами про демократію в Європі"*.

Так, кирило-мефодіївці в унісон Д. Мадзіні писали: "Спаситель відкрив людству любов, мир і свободу, рівність для всіх, і братерство народів, і нові цілі, вказані народам для здійснення великих ідей людської єдності".

А щоб сприяти реалізації Господнього задуму, братчики зобов'язувалися "поширювати правильні ідеї про свободу, засновані на християнському вченні та на народному праві"³².

Ось що писали слідчі жандарми про київських братчиків: "Ведення справи про слов'янське товариство Кирила та Мефодія показало, що ідеї відновлення в кожній землі народності, мови, власної літератури, ідеї поліпшення становища людей і з'єднання всіх слов'янських племен в одне ціле, не належать особам, причетним до справи слов'янського товариства. Захоплення вчених подібними ідеями в наш час стало ніби необхідною потребою"³³.

Джордж Гордон Байрон.

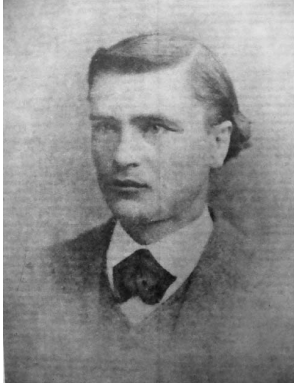

Адам Міцкевич.

*В цій праці Д. Мадзіні апелював до християнських моральних засад: "Христос прийшов для всіх, він промовляв до всіх, помер за всіх. Як діти Бога ми не можемо водночас бути рівними перед Богом і нерівними поміж собою... Не можна погодитися з тим, щоб люди замість братської любові між собою, були розділеними, ворогуючими, егоїстичними, заздрісними, щоб місто виступало проти міста, народ проти народу". – Див.: Мадзіні Джузеппе. Роздуми про демократію в Європі // Варварцев М. Джузеппе Мадзіні. Мадзінізм і Україна... – С. 272-273.

³²Кирило-Мефодіївське товариство. У трьох томах / Упорядники І.І. Глизь, М.І. Бутич, О.О. Франко. – К.: Наукова думка, 1990. – Т. 1. – С. 390-392.

³³Кирило-Мефодіївське товариство... – Т. 3. – С. 306.

Володимир Антонович.

І справді, згадаймо, що перша половина XIX ст. — це своєрідний "бум" народознавчих досліджень в усій Європі і в Україні як складовій Російської імперії, в тому числі.

Тоді світ побачили чисельні збірники народних пісень, прислів'їв, приказок; етнографічні описи; наукові рефлексії над народними традиціями, звичаями, обрядами тощо.

Цілком закономірно, що науково-етнографічна зацікавленість природно переростала у любов до власної культури, а відтак — до народу-творця цієї культури, а отже — формувався політичний культ власного народу — суспільство усвідомлювало свою самотність і, таким чином, з'являлися національні почуття та національна свідомість.

Цю тенденцію цілком адекватно зрозуміли та оцінили також у III відділенні канцелярії імператора: "Джерело слов'янського напрямку [тобто, захоплене вивчення самотніх особливостей слов'янських народів — Ю.З.] криється в пристрасті нашого століття відшукувати та підтримувати давнину, відроджувати народність в моралі та літературі, і повертати до життя в нашому часі побут давніх предків кожного народу. Нині більше, як коли б то не було, хочуть бути французи французами, німці німцями... і так далі. Цей напрям, з однієї сторони дуже важливий, він може укріпити самостійність і силу народу, але з іншої — породжує джерело внутрішніх хитань, бо, як пануючі племена турбуються про відродження своєї народності, так само турбуються про це племена підвладні: поляки хочуть бути поляками, малоросіяни малоросіянами"³⁴. А отже, чиновники імперії зрозуміли, що зігнані під скіпетр імператора народи, за умови "самоусві-

³⁴Там само.

домлення" своєї культурної відмінності та самобутності, а також за умови, що ця культура є самодостатньою — закономірно, раніше чи пізніше, "заявлять" про бажання бути й політично незалежними. Таке "відкриття" III відділення пояснює, чому розправа над кирило-мефодіївцями була "тихою", а слов'янофільство у Російській імперії опинилося в числі нетолерованих політичних течій, хоч, здавалося б, "працювало" на Росію*.

Володимир Антонович у своїх автобіографічних спогадах наводить досить показовий і важливий для розуміння проблеми, що тут розглядається, факт. Поки він навчався в Одеській гімназії, йому ніколи не доводилося й слова чути про кирило-мефодіївців та Тараса Шевченка, а коли, переїхавши у 1850 р. до Києва, довідався, то дуже довго шукав, хто міг би хоч щось детальніше повідати йому про тих людей³⁵.

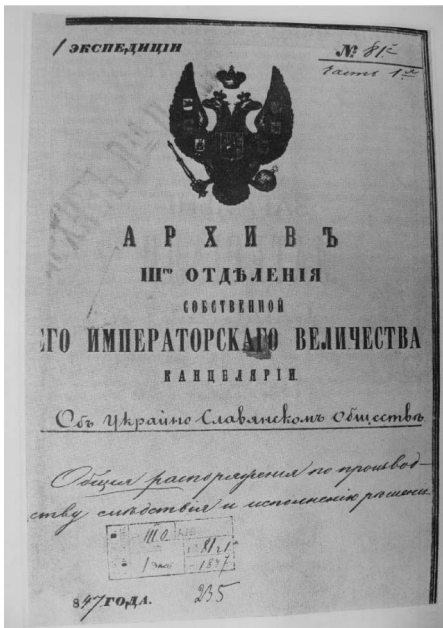
Можна собі тільки уявити, з якою ретельністю імперія "зачистила" всіх і все, що могло б нагадувати про небезпеку українського "сепаратизму", а водночас — вражає сила та живучість національного почуття, легкість його оживлення

*У звіті III відділення за 1847 р. цілком усвідомлено пояснювалося, чому ідеї слов'янофільства були абсолютно неприйнятними для Російської імперії: "...стало відомо, що ідеєю про поєднання слов'янських племен [у федерацію незалежних слов'янських народів – Ю.З.] переймалися не лише малоросійські, але й інші вчені, особливо в університетах Св. Володимира, Харківському і Московському. Люди ці не змовники і не зловмисники і, навіть, корисні рушії в державі: бо турбуються утвердженням, власне, руського способу думки і очищенням нашої народності від зайвих домішок іноземного. Але, оскільки, з однієї сторони, заяви слов'яністів [тобто, слов'янофілів – Ю.З.] про приєднання до Росії іноземних слов'ян могли накликати невдоволення сусідніх держав [яким ті "іноземні слов'яни" "належали" – Ю.З.], а з іншої – підвладні Росії народи із розмірковуваннями про народність кожного племені [тобто, про власну національну самобутність – Ю.З.] могли б, подібно малоросіянам, вдатися прагнення досягнути самобутнього існування, то і було оголошено височайше повеління про нагляд з боку начальників навчальних закладів і цензури, щоб вчені і в лекціях, і у книгах, що ними видаються, усі висновки свої схилили до возвеличення не Малоросії, Польщі, Литви та інших підвладних країн окремо, а Російської імперії, і щоб вони не торкалися ні розширення кордонів держави, ні інших політичних предметів, що не входять до кола науки". – Див.: "Россия под надзором": отчеты III отделения. 1827–1869. Сборник документов / Сост. М. Сидорова и Е. Щербакова. – М.: "Рос. фонд культуры": "Российский Архив", 2006. – С. 401-402.

³⁵ Центральний державний історичний архів України у Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 832, оп. 1, спр. 108, арк. 38.

та поширення за сприятливих умов, якщо зважити на те бурхливе піднесення зокрема українського націоналізму, що відбулося в короткому терміні наприкінці 50-х—початку 60-х років XIX ст. Тоді, суспільно-політичні обставини, які склалися у Російській імперії в перші роки правління Олександра II, спричинилися до поширення націоналізаційних процесів із Західної Європи на захоплені Росією національні території поляків та українців. Власне, поляки, росіяни та українці (принаймні, освічені представники вказаних народів) захоплені були процесом національного самоусвідомлення, і як наслідок — Українське Правобережжя стало тереном зіткнення національних інтересів цих трьох народів.

Поляки, росіяни та українці по-різному бачили (таким чином створивши три різні національні проекти), яким має бути "справедливе" облаштування Українського Правобережжя³⁶.

Титульна сторінка слідчої справи щодо Кирило-Мефодіївського братства.

³⁶Земський Ю.С. Польська, російська та українська еліти в змаганнях за Правобережну Україну середини XIX ст. – Хмельницький, 2011. – 350 с., іл.

1.5. Засновники модерного українського націотворення

Початок формування сучасних націй в Західній Європі більшість дослідників, як вже говорилося, зазвичай пов'язують із подіями Великої Французької революції. Адже вона спричинила засадничий злам в суспільній свідомості європейців, популяризуючи ідею прав людини-громадянина. Гасла свободи, рівності, соціальної справедливості, ліквідація станової ієрархії, захист суверенності народу — сприяли утвердженню спочатку у Франції, а згодом і широкій популяризації поза її кордонами, демократично-республіканської свідомості, яка розкріпачувала поведінку людей, перетворюючи їх із маси осіб на суспільно активні та політично творчі особистості. Еліти європейських народів пропагували цінності громадянської свідомості та заохочували маси до активної співучасті у суспільно-політичному житті своїх держав.

Імпульси Французької революції поширювалися синхронно із ідеологією романтизму, а в контексті останнього народжена була знаменита теорія Йогана Гердера про мовно-культурно-історичну феноменальність народів. В розвиток Гердерового "відкриття" німецькі теоретики романтичної "ідеї народу" — Йоган Фіхте, Фрідріх Шлегель, Фрідріх Шелінг — піднесли на рівень високого наукового осмислення символічний зміст народної міфології та містики; наукове трактування отримали проблеми походження окремих етносів. А далі — інтелектуали усієї Європи захопилися дослідженнями фольклору, особливостей національних мов, звичаїв, традицій, обрядів тощо.

Таким чином народилася романтична ідея необхідності вивчення та відродження кожним із народів власної народної автентики задля усвідомлення своєї ідентичності, а відтак — пробудження національної свідомості. Серед вирішальних чинників, що сприяють консолідації народу та спонукають його

Михайло Максимович.

до самоусвідомленого самостійного життя поміж іншими народами, Й. Гердер назвав фактор єдиної мови спілкування, а також осмислення народом спільності історичної традиції в минулому та формування загального уявлення свого майбуття. Саме завдячуючи культурі батьківської мови, народ здатен піднятися зі стану варварства і згуртуватися³⁷, а усвідомлення єдиної історії в минулому, тобто пам'ять про об'єднання долі усього народу у спільних перемогах та поразках, як і усвідомлення одностайності свого поступу вперед, гуртують суспільство та надають йому сили самоосмисленого життя³⁸.

Романтика гердеризму набула надзвичайно стрімкого поширення у Східній Європі, в тому числі й серед слов'янських народів, які на початку XIX ст., за виключенням росіян, були всі бездержавними. Ян Коллар, Вацлав Ганка, Франц Палацький, Павел Шафарик, Маврикій Мохнацький, Вук Караджич — ці імена стали знаковими в історії формування національних слов'янських мов та національного пробудження чехів, словаків, поляків, сербів.

Цілком природно ця теорія знайшла своїх чисельних прихильників і в Україні. Досить згадати, з яким піднесенням на початку XIX ст. збирався та публікувався фольклор, особливо народні пісні та думи, що

Платон Лукашевич.

³⁷Гердер Йоган Готфрід. Идеи о философии истории человечества // Избранные произведения. — М.-Л.: Госуд-е изд-во худож. лит-ры, 1959. — С. 227-230.

³⁸Там само. — С. 246-252.

Микола Маркевич.

трактувалися романтиками-"будителями" живими пам'ятками історії, прадавнім джерелом пізнання сутності народу, його героїчного духу, потенціалу творчих сил, світоглядних цінностей, морально-етичних переконань. Микола Цертелєв, Микола Маркевич, Михайло Максимович, Ізмаїл Срезневський, Платон Лукашевич, Маркіян Шашкевич стали творцями перших видань українського народного епосу³⁹.

У романтичному стилі засобами літературно-мистецької творчості писали історію рідного народу Іван Котляревський, Григорій Квітка-Основ'яненко, Євген Гребінка, Петро Гулак-Артемовський.

Початковий період вивчення українського народного життя був пов'язаний із Харківським університетом. Саме тут зародився модерний український національний рух. Він живився ідейною та практичною спадщиною українського козацького вільного життя, а також романтикою німецької філософії, популяризаторами якої були харківські німецькі професори — Йоган Шад, Дітріх Христофор Роммель, Фердинанд Швейкарт⁴⁰.

Григорій Квітка-Основ'яненко.

³⁹Дорошенко Д.І. Огляд української історіографії. Державна школа: Історія, Політологія. Право. – К.: Вид-во „Українознавство”, 1996. – С. 80-85.

⁴⁰Стельмах С. Історична думка в Україні XIX–початку XX ст. – К.: ВЦ “Академія”, 1997. – С. 11-12.

Євген Гребінка.

Найважливішим запозиченням із німецької романтичної методології вивчення історії було те, що *новонароджена українська інтелігенція стала речником свого народу у повноті об'єднання всіх його верств*, а отже, вона виступала як національна українська інтелігенція — національна українська еліта.

Головним своїм завданням національна еліта вбачала розвиток культури народу, з якого сама ж і походила, і "дух" якого, інакше кажучи, "природне єство" рідного народу, намагалася розпізнати із мови, фольклору, історії, традицій тощо. Саме цим і можна пояснити романтичне захоплення фольклором, пам'ятками писемності, усною та літописною історією. Наукові трактати народознавчого змісту стали навіть своєрідною модою в житті інтелектуалів початку XIX ст.

У передмові до своєї першої збірки українських народних пісень 1827 р.* Михайло Максимович писав: "Прийшов, здається, той час, коли почали розпізнавати справжню вартість народності; починають збуватися бажання... Кращі наші поети вже не за основу і не за взірць своїх творинь ставлять твори іноземні, але тільки лише як засіб для найповнішого

*У 1834 р., так само у Москві, М. Максимовичем була видана друга збірка українських народних пісень. Нею захоплювалися свого часу М. Гоголь та О. Пушкін, а за спогадами Пантелеймона Куліша, враження від цієї збірки особисто на нього були настільки значними, що саме з нею він пов'язував власне українофільство протягом усього свого життя. Такий само вплив ця збірка мала і на Миколу Костомарова. Що ж до самого Михайла Максимовича, то його любов до України мала виключно місцево-патріотичний, етнографічний характер. Далі мистецько-естетичного захоплення українською культурою та мовою його вподобання не просувалися, він завжди залишався прихильником імперської формули: "православ'я, самодержавство, народність". – Див. Кирилюк С. Пантелеймон Куліш. – Харків-Київ: Держвидав України, 1929. – С. 9-10.

розвитку самобутньої поезії, яка зародилася на рідному ґрунті... В цьому сенсі значної уваги заслуговують пам'ятники, в яких найповніше виявляється народність; це суть пісні — у яких звучить душа, рухома почуттями, це казки, у яких відсвічується фантазія народу. В них часто бачимо неймовірність, повір'я, звичаї, вдачу, але нерідко і події дійсні, які в інших пам'ятках не збереглися: казка — складка, а пісня — бувальщина... З таким розумінням я звернув увагу на ці предмети в Малоросії і на перший раз видаю вибірку пісень цієї країни..."⁴¹.

Петро Гулак-Артемівський.

Романтична ідеологія, в рамках якої досліджувалася мова українського народу, його історія, традиції, обряди, побут сукупно переслідувала мету розпізнати "душу народу", а це в свою чергу формувало в середовищі дослідників ауру патріотизму, а також, усвідомлено чи не усвідомлено, закладалися основи національної самоідентифікації українців.

Харківський університет.

⁴¹Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем. – М., 1827. – С. 5-6.

Тож навіть згодом, коли Харківський університет був поглинутий настроями монархічно-консервативного ретроградства, коли німецькі професори в адміністративному порядку були відправлені на батьківщину, а вся видавнича діяльність українознавчого змісту призупинена, романтика інтересу вивчення народу не зникла. Щоправда, новим центром українського романтизму став Київ, а ініціаторами оновленого романтичного руху — Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Тарас Шевченко.

ВИСНОВКИ

Нація — це політично-активне, самоорганізоване та високого рівня консолідоване суспільство. Можливість назвати певне суспільство нацією — є ознакою найвищого рівня зрілості цього суспільства. Члени нації почуваються між собою родинно близькими, й це надає нації сили, цілеспрямованості, рішучості, а окремих представників нації може надихати на героїчні дії, аж до жертвості в ім'я інтересів нації.

Нації формуються й можуть існувати лише із внутрішньої волі її членів бути нацією, або ж волі належати до цієї нації. А отже, існування нації може забезпечуватися лише працею еліти, котра "конструює" націю, тобто робить усе належне, аби членам цього суспільства "хотілося бути" членами своєї нації.

Нація гуртується чинниками:

- спільної культури (рідна мова, релігійні вірування, традиції, звичаї, світоглядні цінності);
- спільної історичної пам'яті (пантеон героїв нації та пам'ять про перемоги й поразки);
- спільної політичної волі мати на своїй рідній землі власну національну державу (бо ця земля є священною через пролиту за неї кров попередніх поколінь героїв нації);
- усвідомлення спільного емоційного зв'язку родинності поміж усіма членами однієї нації (на теренах її культурно-історичного проживання), попри можливе іноетнічне походження окремих представників нації.

Національною елітою належить вважати усіх людей, котрі присвячують свою ділову та/або творчу діяльність, саме своє життя інтересам свого народу, своєї нації, незалежно від власного соціального становища та розміру статків.

Націоналізм — це емоційне бажання перебудови життя у рідній стороні, серед рідного народу, аби усі українці почувалися єдністю, одним цілим — нацією; це відчуття обов'язку перед своїм народом й готовність служити йому, аж до самозречення, тобто готовність на власну жертвості в інтересах свого народу.

Говорити про націоналізм — означає говорити про певну систему дій, систему зусиль, про своєрідну програму, яка має за мету

надати суспільству певної якісної форми та змісту — власне витворити націю.

Процес, коли ідеї та вольові бажання "небагатьох" (активістів, лідерів) ніби "розливаються" в маси, охоплюють суспільство, оволодівають суспільною свідомістю, формують національну свідомість в суспільстві — є процесом націоналізації свідомости суспільства. Це процес, у результаті якого в суспільстві формується національне почуття — "ми", із готовністю долучитися до всіх тих подій, які відстоюють і утверджують "нашу" самобутність та самодостатність і, як наслідок — вже все суспільство діє як єдиний, одноцілий, згуртований організм, суспільство діє як нація. Це і є процес націотворення.

Джерелами появи ідеї модерної нації (яка охоплює усе суспільство) на теренах України були: власний український національний історичний досвід, спадщина національної суспільно-політичної думки, а також впливи теорій Західної філософії та політичних процесів, що відбувалися в Західній Європі саме у XIX ст., не випадково іменованому століттям революцій та націоналізму.

Емоційне (стихийне) почуття націоналізму, як своєрідний ідейно-мобілізаційний ресурс гуртування усіх українців можна яскраво спостерігати в нашій історії попередніх століть, а надто яскраво у козацький період.

Натомість, модерне націотворення бере свій початок в Україні у XIX ст., коли тут, суголосно Загальноєвропейським процесам, утвердилася ідея нації, як всестанової спільноти усього народу. На відміну від домодерного часу, коли під поняттям нації розумілася певна (особливо згуртована) частина суспільства, котра власне й репрезентувала інтереси цього самого суспільства. Власне, це й була еліта.

Модерною українською національною елітою треба вважати людей, які розуміли та тепер розуміють під поняттям нації усю сукупність українського суспільства і вважають своїм обов'язком справу утвердження серед українців усіх станів усвідомлення власної гідності та законної природності стану свободи, а також правової рівності поміж усіма людьми.